

УТВЕРДЖЕННЯ І РОЗВИТОК ОБНОВЛЕНСЬКОЇ ЦЕРКВИ В УКРАЇНІ у 20-х роках ХХ століття**

Зважаючи на нинішню розділеність сучасного православ'я в Україні, вивчення історії церковного руху 20-х років ХХ ст., вагомою складовою якого була діяльність обновленського духовенства, має не тільки науково-пізнавальне, але й практичне значення, оскільки допомагає з'ясувати причини і тенденції міжцерковного протистояння в умовах існування кількох православних церков та визначити концептуальні підходи щодо утворення в державі єдиної незалежної Української православної церкви.

Ряд вітчизняних вчених, зокрема А.Зінченко, О.Ігнатуша, В.Пащенко, В.Силантьєв, у своїх працях з історії УАПЦ чи православ'я в цілому не залишили поза увагою діяльність Обновленської церкви. Вони показали характер державно-церковних відносин, деякі аспекти функціонування різних православних церков, подали їхні статистичні дані тощо. Однак для аналізу складних і суперечливих процесів церковного життя 20-х років ХХ ст. в Україні бракує фундаментального дослідження з даної проблематики.

Завданням означеної статті є узагальнення вже опублікованого матеріалу та введення у науковий обіг не опрацьованих раніше архівних документів і даних обновленських часописів, що дає можливість отримати більш науково-обґрунтовані результати.

У другій половині 1922 р. при таємній підтримці органів влади громади "Живої церкви" поширилися майже по всій Україні. Інші обновленські групи впливу не мали. Особливого розвитку "Живій церкви" вдалося добитись спочатку в Харківській і Катеринославській губерніях, де повсюдно проводились повітові та округові з'їзди духовенства і мирян, які приймали резолюції про перехід до обновленців. Наприкінці 1922 р. в Харківській єпархії було зареєстровано вже понад 4 тис. членів і кандидатів групи "Жива церква", а в Катеринославській – ще більше [Циркулярные письма, директивы, тезисы ЦК РКП(б) и ЦК КП(б)У об антирелигиозной пропаганде и изъятию церковных ценностей. Доклады, письма Агитпропа

* Жилюк С.І. – доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету.

** © Жилюк С.І., 2003

ЦК КП(б)У, губкомов партії о проведенной работе по антирелигиозной пропаганде. Материалы выставки "Религия и наука" о работе антирелигиозных кружков (ЦДАГО.- Ф.1.- Оп.20.- 1922 р.- Спр.1450), 1(зв.)].

В Одеській губернії обновленський рух набув найбільшого поширення в Балтському, Первомайському, Миколаївському та Дніпровському повітах. Спочатку Дніпровське, а згодом і губернське єпархіальні управління перейшли до "Живої церкви".

В Київській губернії обновленці зустріли сильну протидію з боку духовенства тихонівської орієнтації і екзарха Михаїла, тому змогли організуватись тільки в листопаді 1922 р. В грудні місяці, не без допомоги властей, вони провели єпархіальний з'їзд і заволоділи єпархіальним управлінням [Там само].

Уповільнено "Жива церква" розвивалась на Полтавщині, де сильніші позиції мала УАПЦ. Вплив у Полтаві поширила група "прогресивного" духовенства – за статутом "Група православного Українського Прогресивного духовенства і мирян на Полтавщині", яка стояла на обновленських позиціях. Очолював групу протоієрей Ф.Булдовський.

На зборах, що відбулись у Полтаві 27 вересня 1922 р., ця група прийняла програму церковного оновлення. В статуті, зокрема, зазначалося, що "основними реформами церковної організації є: а) утворення єдиного державного фонду; б) участь в усіх органах церковно-розпорядчого управління разом з єпископами кліру і мирян; в) право духовенства організовуватись у профспілки; г) рівні права білого безшлюбного єпископату з чернечим єпископатом; д) перетворення монастирів на трудові робітничі кооперативи на суворих гуртожитних (християнських комуністичних) засадах, підпорядковані єпархіальним управлінням; є) автокефалія української церкви, авторизована помісним Всеукраїнським собором; ж) забезпечення місцевому національному елементу в Українській автокефальній церкві належного становища, з повним визнанням прав інших національностей" [Там само.- С. 97].

Група ставила також завдання ознайомитись з ідеями сучасного соціалістичного ладу, вивчити наукове пояснення відношення християнства до соціальних проблем, добитись від влади дозволу вільного доступу всім членам групи до вищих учбових і наукових установ, право мати своє видавництво [Там само].

В окремій декларації група виявляла лояльність до радянської влади, в одному із пунктів якої підкреслювалось, що "... нашу Автокефальну Православну церкву на Україні вже чекає робота по

оживленню церковного життя і оновлення деяких її сторін на основі Євангелія і священних канонів і згідно запитам життя Краю і вимогам часу, й здійснення цих реформ значною мірою залежить від довір'я Державної влади й ширості нашої заяви” [Там само.- С. 99-100].

Підтримуючи оновленців, органи ДПУ допомагали їм у боротьбі проти духовенства тихонівської орієнтації. Так, полтавський губвідділ ДПУ у вересні 1922 р. повідомляв: “Вжито заходи для того, щоб на наступних виборах правлячого єпархіального єпископа жодна із кандидатур... Київського Синоду не була обрана, причому вся ініціатива має перейти до оновленських груп” [Цит. за: Пашенко В.О. Свобода совісті в Україні: міфи і факти 20-30-х років.- К., 1994.- С. 73].

В липні – серпні 1922 р. влада підтримала оновленців в Бердянському окрузі Катеринославської губернії. В звітній інформації ДПУ зазначалося: “Нами взято курс на організацію “Живої церкви”, проведено ряд з’їздів благочинних округів та окружний з’їзд. Нашій роботі протистояла група на чолі із стійким, освіченим і хитрим священиком Богословським, тихонівцем, але під впливом нашої роботи у місті його авторитет підупав серед самого духовенства” [Там само.- С. 74].

Готуючись до проведення з’їзду єпископів кліру і мирян в лютому 1923 р., “Жива церква” 13 січня 1923 р. зареєструвала статут за офіційною назвою “Група Православного білого духовенства і мирян “Жива Церква” на Україні”. В статуті велика увага приділялася організаційній структурі Церкви. Вищим органом управління вважався Всеукраїнський Центральний Комітет, який обирався Всеукраїнським з’їздом делегатів від єпархіальних з’їздів терміном на 1 рік. Осідком Центрального Комітету визначався Харків, єпархіальних комітетів – губернські міста, повітових – відповідно повітові міста України. В пункті 2 статуту зазначалися засоби для досягнення цілей:

“3. Створення інституту білого духовенства.

4. Участь в усіх церковних органах управління духовенства і мирян поряд з єпископами.

5. Створення єдиної церковної каси шляхом зосередження всіх церковних надходжень в Церковних Радах.

6. Розробка проектів і запровадження назрілих реформ церковного життя.

7. Група “Жива Церква” здійснює свої цілі шляхом церковної проповіді її членів та інших виступів за відповідним дозволом світської влади, а також шляхом опублікування закликів, листівок і т.п. з дозволу цензури та іншими дозволеними владою засобами пропаганди” [Устав

групи Киевского Православного белого духовенства “Живая Церковь” // Живая Церковь.- М., 1922.- №1.- С.3-4].

Боротьба за парафії між різними церквами здійснювалася головним чином ідеологічними методами. Оновленці поширювали серед населення листівки та іншу полемічну літературу, де тихонівці і автокефалісти оголошувалися ворогами народу і радянської влади. Тихонівці із свого боку викривали оновленців як ставленників радянської влади, засуджували їх за перехід на григоріанський календар та запровадження інших нововведень в церкві, переконували віруючих в тому, що це посягання на основи православ'я тощо. Нерідко в розпалі боротьби тихонівці вдавалися і до фізичних розправ з опонентами. 10 квітня 1923 р. біля Покровської церкви в Катеринославі вони побили члена комітету групи “Жива церква” Василенка, який прибув на прийняття переданого оновленцям храму. Восени 1925 р. у Полтаві тихонівці побили уповноваженого київської групи “Жива церква”, який спробував виступити з промовою на зборах духовенства і мирян [Силантьев В.И. Большевики и Православная церковь на Украине в 20-е годы.- Х., 1998.- С. 66–67].

В окремих випадках тихонівці вдавалися до більш витонченіших методів боротьби з оновленцями. Восени 1923 р. партійні органи зазначали, що на Поділлі живоцерковники спочатку займали сильніші позиції, але молоді тихонівці зробили деякі поступки оновленству, почали відправляти богослужіння українською мовою і повсюдно витіснили живоцерковників [Протоколы, выписки из протоколов заседаний Политбюро и Оргбюро ЦК КП(б)У (ДАЖО.- Ф.П-2.- Оп.1.- 1923 р.- Спр.41).- С. 24].

На Волині, де позиції оновленських груп були слабкими, виявлялися тенденції до їх зближення і об’єднання. У політзвіті секретаря Волинського губкому за липень 1923 р. говорилося: “Група прогресивного духовенства і мирян в липні провела свій з’їзд... живисти стягнули свої сили і отримали підкріплення з Києва і Москви, звідки прибув прот. Шаповалов, зуміли провести свою лінію. Прогресисти прийняли постанову про те, що Ж.Ц. цілком православна, програма її відповідає запитам сучасного релігійного життя і вступ до групи Жива церква можливий. Потім була утворена організаційна група із 8 чол. для оформлення об’єднання” [Политотчет секретаря Волинского Губкома за 1.06–15.07.1923г. (ДАЖО.- Ф.П-2.- Оп.1.- 1923 р.- Спр.56).- 16(зв.)].

На середину 1923 р. оновленський рух не набув розвитку на Запоріжжі. Запорізький окружком у доповідній записці Катеринославському губкому пояснював, що “оновленці не користуються довір’ям через схильність українців до українізації, яку підтримує

інтелігенція та куркульство, а пролетарі та малоземельні селяни беруть пасивну участь в обновленському русі” [Пленум Всероссийского Священного Синода 27–31 января 1925 года // Голос Православной Украины.- Харьков, 1925.- №4.- С. 98]. Інколи спроби українізації богослужіння вели до розшарування парафіян за національними ознаками. Наприклад, на зборах церковної громади с.Филиповичі того округу 6 травня у присутності 500 осіб, де обговорювалося питання українізації богослужіння, відбувся розкол. Росіяни Зуєв, Похілов та ін. виступили за збереження церковнослов'янської мови Там само.- С. 99].

Намагаючись регулювати процесами церковного життя, ЦК КП(б)У в липні 1923 р. поширив місцевим партосередкам спеціальну інструкцію щодо правильного розуміння політики партії у міжконфесійних і міжнаціональних питаннях, в якій зокрема роз'яснювалося: “Часто товариші на місцях сприяють «Живій церкві» проти автокефальної, таким чином дають підстави говорити про протиставлення російської церкви церкві українській. Тому насамперед ми повинні сприяти українізації «Живої церкви» і спробам зближення її з автокефальною для боротьби з тихонівщиною і нейтралізації петлорівщини” [Протоколи засідань і совещань антирелигиозных комиссий при ЦК КП(б)У Агитпропах Вольнского и Одесского губкомов партии, антирелигиозного семинара при Полтавском парткомклубе. Тезисы, директивы, доклады, обзоры ЦК КП(б)У, окружкомов партии о положении церкви на Украине, деятельность окрликвидкомов, религиозном и сектантском движении, добровольном снятии сана и др. вопросам. Характеристика членом Украинского синода, избранных собором епископов (ЦДАГО.- Ф.1.- Оп.20.- 1923 р.- Спр.1772).- С. 24].

За даними Антирелігійної Комісії при ЦК КП(б)У до липня 1923 р. обновленці закріпили свої позиції в Харківській, Одеській, Катеринославській і частково Донецькій губерніях. В Київській, Подільській і Чернігівській губерніях обновленський рух знаходився на початковому етапі розвитку [Там само.- С. 34].

Після звільнення патріарха Тихона і його заяви 15 липня 1923 р. про неканонічність Помісного Собору, який позбавив його сану та анафемствування обновленців, тихонівці активізувались і почали насильно виганяти обновленців з парафій. Деякі священники прилюдно калялись, відмовлялись від обновленства і переходили до патріаршої церкви. До початку 1924 р. лише в Одеській губернії вийшли з “Живої церкви” 22 священники [Протоколи засідань і совещань антирелигиозных комиссий при ЦК КП(б)У Агитпропах Вольнского и Одесского губкомов партии, антирелигиозного семинара при Полтавском парткомклубе.

Тезисы, директивы, доклады, обзоры ЦК КП(б)У, окружкомов партии о положении церкви на Украине, деятельность окрликвидкомов, религиозном и сектантском движении, добровольном снятии сана и др. вопросам. Характеристика членом Украинского синода, избранных собором епископов (ЦДАГО.- Ф.1.- Оп.20.- 1923 р.- Спр.1772).- С. 66].

У таємному листі ЦК КП(б)У від 12 січня 1924 р. зазначалося, що боротьба течій в церкві між живою, тихонівською і автокефальною проходить під знаком посилення тихонівської в усіх губерніях України [Докладные записки, справки Государственного Политического Управления УССР в ЦК КП(б)У о выступлениях церковников в г.Сталино, религиозных группировках за границей, совещаниях УАПЦ и др. вопросам (ЦДАГО.- Ф.1.- Оп.20.- 1926 р.- Спр.2318).- 41(зв.)].

Взагалі для багатьох регіонів характерною була динаміка перемінного впливу обновленців, що простежується на прикладі Катеринославської губернії. Так, напочатку 1922 р. губернську єпархію очолював єпископ Агапит, один з колишніх керівників “Союза русского народа”. В єпархії він мав багато прихильників серед благочинних, священників і заможних селян – членів церковнопарафіяльних рад, які виявляли ворожість до радянської влади. Єпископ Агапит розгорнув активну боротьбу проти обновленців. Але після арешту Агапита та його вікарних єпископів Іоанікія і Серафима, значна частина віруючих до початку 1923 р. перейшла до обновленців. Новому єпархіальному архієрею Інокентію, який користувався великим авторитетом серед духовенства, вдалося зміцнити позиції обновленців в губернії. Проте в червні 1923 р. він виїхав у справах до Москви і вже не повернувся в Україну. В цей час, звільнений з ув'язнення, Іоанікій за благословенням патріарха Тихона утворив тихонівське церковне управління і розгорнув боротьбу проти обновленців. Під його впливом переважна більшість духовенства повернулася до патріаршої церкви, хоча в багатьох селах губернії церковну владу зберігали обновленці [Силантьев В.И. Большевики и Православная церковь на Украине в 20-е годы.- Х., 1998.- С. 65].

Між тим, органи радянської влади провели ряд заходів, спрямованих на послаблення тихонівського впливу і підтримку обновленців. Працівники ДПУ за звинуваченням у контрреволюційній діяльності заарештували таких активних послідовників патріаршої церкви, як єпископа Сергія в Маріуполі, єпископа Онуфрія Гагалюка в Кривому Розі та єпископа Іоанікія. Наприкінці 1923 р. до Катеринославської губернії було направлено чотирьох обновленських єпископів: єпархіального єпископа Афанасія, Олександрійського вікарного єпископа Іоана Славгородського, Запорізького вікарного єпископа Сергія і

Павлоградського єпархіального єпископа Миколая Гиляревського (Павлоградську єпархію було утворено в серпні 1923 р. – С.Ж.). Обновленський рух в губернії знову пожвавився. На початок 1924 р. в Мелітопольському, Запорізькому та інших округах обновленці утворили свої єпархіальні управління і очолили відповідні губернські управління, хоча згодом єпископи Іоан Славгородський і Миколай Гиляревський та ряд священників Таганрозького і Старобільського округів перейшли до тихонівської церкви [Там само.- С. 66].

Сильні позиції обновленців зберігались в Харківській губернії. Тут були зосереджені їхні найкращі кадри. Виняток складав Ізюмський округ, де напочатку 1924 р. тихонівці почали виступати відкрито і посилили свій вплив. В зв'язку з цим органам ДПУ було доручено розгорнути агентурну роботу в ряді сіл, насамперед в Балаклі, Барвинково і Андріївці, з метою “викурити тихонівщину як контрреволюцію” [Там само.- С. 68].

Позиції обновленців в інших губерніях України напочатку 1924 р. показано в таблиці 1.

Таблиця 1

Кількість православних церков в Україні напочатку 1924 р.

№ п/п	Губернії	Кількість обновлен. церков	Кількість тихонівськ. церков	Кількість автокеф. церков	Всього по губерніях
1	Харківська	400	246	4	650
2	Катеринославська	180	370	12	562
3	Донецька	190	260	-	450
4	Полтавська	50	750	81	881
5	Чернігівська	400	300	128	828
6	Київська	100	600	500	1200
7	Одеська	700	400	200	1120
8	Подільська	250	550	298	1098
9	Волинська	80	700	18	798
	Разом	2350	4176	1061	7587

Ця недатована таблиця зберігається серед архівних матеріалів за 1925 р. (ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 2006). Але її слід відносити до початку 1924 р., оскільки окремі дані цієї таблиці з точністю подано в листі ЦК КП(б)У від 12 січня 1924 р. [Закрите письмо ЦК КП(б)У ячейкам 12 января 1924г., №1. Религиозное движение на Украине (ДАЖО.- Ф.П-85.- Оп.1.- 1924 р.- Спр.87).- 41(зв.)].

Переборовши глибоку кризу першої половини 1924 р., внаслідок якої обновленці втратили щонайменше 1000 парафій, обновленський рух швидко відновив свої позиції. Надалі спостерігається постійне зростання обновленських громад.

У вересні 1924 р. було 1246 синодальних (обновленських) громад [Ігнатуша О. Православні Церкви в Україні у 20-х рр. XX ст. та взаємини між ними // Український церковно-визвольний рух і утворення Української автокефальної православної церкви: Матеріали наук. конф. (Київ, 12 жовтня 1996 р.).- К. Логос, 1997.- С. 132], станом на 1 січня 1925 р. – 1497 громад, в травні 1925 р. – 2200 громад [Ігнатуша О.М. Українська автокефальна православна церква (1917-1930). Дис. канд. іст. наук.- Харків, 1993.- С. 223]. Різко зростає кількість обновленських громад протягом другої половини 1925 р. Станом на 12 листопада обновленці мали вже 2928 громад [Силантьев В.И. Большевики и Православная церковь на Украине в 20-е годы.- Х., 1998.- С. 76]. Протягом 1924 р. обновленський рух поширився і на Волині, де спочатку зовсім не мав розвитку. У жовтні 1924 р. в Житомирському і Коростенському округах Волинської губернії було 41 обновленських, 323 тихонівських і 19 автокефальних громад, які мали відповідно по 18053, 17334 і 7604 парафіян [Отчеты, обзор, сведения губернских отделений культов окружных ликвидационных комиссий Украины в Агитационно-пропагандистский отдел ЦК КП(б)У об их деятельности, о сектантском движении, составе духовенства и др. вопросам (ЦДАГО.- Ф.1.- Оп.20.- 1924 р.- Спр.1846).- С. 27].

Наприкінці 1924 р. у підпорядкування Всеукраїнського Священного Синоду перейшли київські парафіяльні громади 6-ти храмів, в тому числі і Володимирівський собор, а 15 грудня – Києва-Печерська лавра з трьома архимандритами і 60 ченцями. В грудні того ж року до Обновленської церкви приєдналось Переяславське вікарне управління на чолі з протоієреєм М.Зубковим при підтримці 11 священників з міст Переяславля і Золотоноші. На початок 1925 р. кількість православних громад Волинської губернії розподілялась так: обновленських – 101, тихонівських – 660, автокефальних – 28 [Докладные записки, справки Государственного Политического Управления УССР в ЦК КП(б)У о выступлении церковников в г.Сталино, религиозных группировках за

границей, совещании УАПЦ и др. вопросам (ЦДАГО.- Ф.1.- Оп.20.- 1926 р.- Спр.2318).- С. 84]. Стабільною виглядала ситуація на Київщині, де з жовтня 1924 р. по січень 1925 р. кількість громад не змінилася. Всього в губернії нараховувалось 1639 православних громад, із яких 1046 тихонівських, 468 автокефальних і 125 обновленських Отчеты, обзор, сведения губернских отделений культов окружных ликвидационных комиссий Украины в Агитационно-пропагандистский отдел ЦК КП(б)У об их деятельности, о сектантском движении, составе духовенства и др. вопросам (ЦДАГО.- Ф.1.- Оп.20.- 1924 р.- Спр.1846).- С. 26].

До початку 1925 р. обновленський рух посилювався на Поділлі, де кількість його структурних осередків збільшилася на 247 громад Циркулярные и директивные письма ЦК РКП(б) и ЦК КП(б)У, протоколы заседаний антирелигиозной комиссии ЦК КП(б)У, совещаний при Агитпропе ЦК, переписка по вопросам антирелигиозной пропаганды. Докладные записки, справки Агитпропа ЦК КП(б)У, окружкомов партии о состоянии религиозного движения в республике и формах борьбы с ним (ЦДАГО.- Ф.1.- Оп.20.- 1925 р.- Спр.2006).- 83(зв.)). Дані щодо орієнтації духовенства Подільської єпархії подає “Голос Православной Украины” (1925.- № 6.- С. 8). Так, напочатку 1925 р. всього священників на Поділлі було 1943 осіб., з яких синодальних – 1119 осіб., погорілкивців – 96 чол. Як зазначає цей журнал, окремі тихонівські священники Тульчинського округу взагалі не уявляли, до якої церкви вони належать. В анкетних даних вони вказали, що належать до тихонівської церкви, а визнали своїм єпископом Фотія, який був обновленцем.

Проте за офіційними даними позиції тихонівської церкви у співвідношенні як з обновленською, так і автокефальною церквами в Україні залишалися надзвичайно міцними, що видно з таблиці 2.

Таблиця 2

Кількість православних громад в Україні за офіційними даними на 1 січня 1925 р.

№ п/п	Губернії	Кількість обновлен. громад	Кількість автокеф. громад	Кількість тихонівськ. громад	Загальна кількість громад
1	Київська	125	468	1047	1640
2	Одеська	494	26	310	830
3	Харківська	248	9	243	500

4	Катеринославська	148	34	608	790
5	Волинська	101	28	660	789
6	Подільська	289	219	933	1441
7	Полтавська	5	127	1018	1150
8	Чернігівська	2	74	677	753
9	Донецька	85	4	957	1046
	Разом	1497	989	6453	8939

Ці дані взяті нами зі зведеної таблиці загальної кількості релігійних громад, укладеної А.Зінченком [Зінченко А.Л. Благовістя національного духу. Українська церква на Поділлі в першій третині ХХ ст.- К., 1993.- С.84].

Посилення обновленського руху протягом 1925 р. було обумовлене кількома чинниками. По-перше, примирення патріарха Тихона з обновленським лідером Красніцьким внесло в ряди тихонівців замішання. Розгубленості і невизначеності додало звернення Константинопольського патріарха Григорія VII до патріарха Тихона з пропозицією відійти від церковного управління і передати владу Священному Синоду. Фактичне визнання Священного Синоду Вселенським патріархатом значно підняло авторитет обновленців в очах віруючих. Піднесенню авторитету обновленців сприяли також рішення Другого Всеукраїнського Помісного Собору 1925 р. та поява друкованого органу “Український Православний Благовісник”.

По-друге, в 1924 р. більшовики докорінно змінили політику підтримки обновленського руху, оскільки попередні методи передачі обновленцям храмів, формальний підхід до реєстрації громад, вирішення конфліктних ситуацій на користь обновленців тощо, мали здебільшого зворотній ефект. Така, часто відверта підтримка обновленців місцевими органами влади, у більшості випадів породжувала недовір'я до них з боку віруючих, які часто називали обновленців “комуністичними попами” [Циркулярные и директивные письма ЦК РКП(б) и ЦК КП(б)У, протоколы заседаний антирелигиозной комиссии ЦК КП(б)У, совещаний при Агитпропе ЦК, переписка по вопросам антирелигиозной пропаганды. Докладные записки, справки Агитпропа ЦК КП(б)У, окружкомов партии о состоянии религиозного движения в республике и формах борьбы с ним (ЦДАГО.- Ф.1.- Оп.20.- 1925 р.- Спр.2006).- С. 93].

Протягом травня-липня 1924 р. Антирелігійна Комісія при ЦК КП(б)У кілька разів розглядала питання про вироблення нових форм підтримки обновленського руху. Протоколом від 28 червня 1925 р. було схвалено використати пропозицію Вселенського патріарха відмовитись Тихону від церковного управління. Комісія затвердила також маршрут

поїздки митрополита Пімена по Україні, визначивши райони із слабкими позиціями обновленців Протоколи, выписки из протоколов совещания, заседаний Всеукраинской антирелигиозной Комиссии при ЦК КП(б)У, антирелигиозного семинара при Центральном партийном клубе (ЦДАГО.-Ф.1.- Оп.20.- 1924 р.- Спр.1842).- 14(зв.)). Пленум ВАК при ЦК КП(б)У від 19 липня 1924 р. вже конкретно вказував, що популяризація зазначених постанов посилює обновленство і підірве авторитет тихонівців. Цей пленум визнав за необхідне роздрукувати листівки відповідного змісту і поширити їх безпосередньо через поштові відділення до кожного священика. Крім того, пленум зробив застереження Київському губкому, який заборонив митрополиту Введенському читати лекції, оскільки така заборона була недопустимою з точки зору партійної лінії стосовно обновленства [Там само.- С. 20]. Характеристичним для курсу релігійної політики партії було рішення пленуму зняти з обговорення питання про реєстрацію Всеукраїнського Священного Синоду. Пленум обмежився лише постановою такого змісту: “З’ясувати з Прокуратурою формальну можливість реєстрації Синоду обновленців й відмовити іншим церковним угрупованням в реєстрації їхніх Управлінь” [Там само.- С. 21].

Особливо важливі постанови, спрямовані на закріплення обновленських позицій і подальший розвал тихонівщини, були прийняті ВАК при ЦК КП(б)У 14 серпня 1924 р.

“1. Визнати за необхідне використати архієпископа Іоанікія для розвалу тихонівщини шляхом утворення угруповання духовенства, орієнтованого на Вселенський патріархат. 2. Видання журналу визнати бажаним. 3. Відрядження авторитетних обновленців по губерніях України визнати бажаним” [Там само.- С. 23].

Керуючись рішенням ВАК при ЦК КП(б)У, 14 серпня 1924 р. ДПУ розпочало роботу головним чином серед частини тихонівського духовенства по створенню нової церковної течії.

На черговому засіданні ВАК при ЦК КП(б)У 1 березня 1925 р. було ухвалено ще низку постанов на послаблення тихонівщини й посилення обновленства:

“1) По відношенню до тихонівщини повести політику законного обмеження, тобто всіляко через радянські, адміністративні й інші органи позбавляти їх засобів, при спробах передачі у руки тихонівців парафій, при можливості, акта не оформляти і не затверджувати; розповсюдження літератури, збори, пропаганду поза церквою забороняти, гальмувати і, де можливо, не давати дозволу на церковні ходи тощо.

2) Стосовно обновленства поставити перед ЦК КП(б)У та ЦК РКП питання про необхідність запровадити:

- а) повну автокефалію Української церкви із затвердженням такої Всеросійським Синодом;
- б) українізацію богослужіння;
- в) всілякі полегшення обновленцям, зниження податків, допомога у пошуках коштів, приміщень і т.д.

10) Прийняти пропозицію тов. М.Скрипника організувати дрібні групи чорносотенних тихонівців, не дозволяючи їм об’єднуватись у великі організації.

11) Іоанікія завербувати, після чого з’ясувати з ВУЦВК питання про його звільнення” [Циркулярные и директивные письма ЦК РКП(б) и ЦК КП(б)У, протоколи заседаний антирелигиозной комиссии ЦК КП(б)У, совещаний при Агитпропе ЦК, переписка по вопросам антирелигиозной пропаганды. Докладные записки, справки Агитпропа ЦК КП(б)У, окружкомов партии о состоянии религиозного движения в республике и формах борьбы с ним (ЦДАГО.- Ф.1.- Оп.20.- 1925 р.- Спр.2006).- С. 56]

У квітні 1925 р. ВАК при ЦК КП(б)У доручила ДПУ виявити настрої серед тихонівського духовенства, з метою завершити формування нового церковного угруповання.

Згодом нову церковну групу очолили 5 ієрархів: архієпископ Іоанікія, який опікувався парафіями Харківської, Катеринославської і Донецької єпархій; єпископ Павло Погорілко (Поділля), єпископ Сергій Лабунцев (Золотоноша), єпископ Сергій Іваницький (Сновськ, Чернігівської губернії), Феофіл Булдовський (Лубни, Полтавської губернії). Напочатку червня 1925 р. вони провели Собор єпископів України, який засвідчив утворення нової православної церкви – за статутом “Українська Православна Автокефальна Церква”. У літературі вона більше відома як Соборно-єпископська церква Силантьєв В.И. Большевики и Православная церковь на Украине в 20-е годы.- Х., 1998.- С. 74].

Наприкінці 1925 р. серед тихонівщини утворилося ще одне угруповання на чолі з архієпископом Полтавським Григорієм (Лісовським), під назвою “Собор єпископів автономної Української Церкви” (УПБ.- 1926.- № 1.- С. 9).

Опорною базою Соборно-єпископської церкви стали Донецька, Катеринославська, Подільська, Полтавська і Харківська єпархії, які очолювали єпископи – ініціатори скликання Собору. З 5056 тихонівських парафій канонічність Собору єпископів України визнали 2 тис. громад. Близько 650 громад знаходилося у підпорядкуванні архієпископа Іоанікія [Силантьєв В.И. Большевики и Православная церковь на Украине в 20-е годы.- С. 75].

Після утворення Соборно-єпископської церкви, кількість прихильників тихонівської РПЦ в Україні значно зменшилась. Водночас громади УАПЦ і обновленці зміцнили свої позиції, що видно з таблиці 3 [Там само.- С. 76].

Таблиця 3

Порівняльні дані про зміну кількості православних громад до і після Собору єпископів України станом на 12 листопада 1925 р.

	Належність громад			
	тихонівські	УАПЦ	обновленські	“Собор єпископів України”
До червня 1925 р.	5056	1600	2928	-
Станом на 12.11.1925 р.	3056	1600	2928	2000

До початку 1926 р. обновленський рух сягнув апогею свого розвитку, переважаючи кількісно вже не тільки УАПЦ, але й тихонівщину. В січні 1926 р. обновленці мали 3500 громад [Докладные записки, справки Государственного Политического Управления УССР в ЦК КП(б)У о выступлениях церковников в г.Сталино, религиозных группировках за границей, совещаниях УАПЦ и др. вопросам (ЦДАГО.- Ф.1.- Оп.20.- 1926 р.- Спр.2318).- С. 5].

За оцінкою властей достатньо стійке становище обновленців було в Харківському, Бердичівському, Павлоградському, Черкаському, Кам'янець-Подільському та інших округах. Пояснювалося це добрим підбором кадрів, а також великою популярністю серед віруючих таких обновленських ієрархів як Павлоградський Андрій, Первомайський Іосиф, Бердичівський Олександр, Сумський Філарет, Шепетівський Яків, Куп'янський Володимир, Миколаївський Рафаїл та ін. [Циркулярные и директивные письма ЦК РКП(б) и ЦК КП(б)У, протоколы заседаний антирелигиозной комиссии ЦК КП(б)У, совещаний при Агитпропе ЦК, переписка по вопросам антирелигиозной пропаганды. Докладные записки, справки Агитпропа ЦК КП(б)У, окружкомов партии о состоянии религиозного движения в республике и формах борьбы с ним (ЦДАГО.- Ф.1.- Оп.20.- 1925 р.- Спр.2006).- 16(зв.)]. В деяких із цих округів

переважаючий вплив обновленців зберігався включно до кінця 20-х років, особливо в Бердичівському (Див. табл. 4).

Таблиця 4

Порівняльні дані кількості православних громад і парафіян в Бердичівському окрузі за 1926 і 1928 рр.

	Належність громад					
	Обновленські		Тихонівські		УАПЦ	
	громад	членів	громад	членів	громад	членів
Станом на серпень 1926 р.	127	71000	57	31000	53	33000
Станом на травень 1928 р.	172	76031	124	71565	42	31078

Таблицю укладено за даними ДАЖО [Доклад секретаря Вчорайшенського Радпарткому (ДАЖО.- Ф.П-114.- Оп.1.- 1925 р.- Спр.451).- С. 41, 163, 69].

За даними О.І.Ігнатуші станом на 1 січня 1929 р. обновленці мали 1924 (26,3%) громад і 1230716 (23,2%) парафіян, тихонівців – 4194 (57,3%) громад і 3350306 (63,2%) парафіян, УАПЦ – 846 (11,6%) громад і 482766 (9,1%) парафіян, Соборно-єпископська церква – 356 (4,9%) громад і 233224 (4,4%) парафіян [Ігнатуша О.М. Українська автокефальна православна церква (1917-1930). Дис. канд. іст. наук.- Харків, 1993.- С. 223].

Таким чином, упродовж 20-х років ХХ ст. Обновленська церква в загальному церковному русі займала середні позиції, завжди переважала за кількістю громад і парафіян УАПЦ, але за цими ж показниками завжди поступалася екзархату РПЦ за винятком невеликого періоду (близько півроку), коли значна частина тихонівських громад тимчасово перейшла до новоутвореної Соборно-єпископської церкви. Залишається з'ясувати ще питання психологічного характеру – співвідношення політичних, мовних, етнокультурних, канонічних та ін. чинників впливу на релігійну свідомість послідовників різних православних церков.